

Stenshede Syd

Gravhøj fra enkeltgravskultur

Bopladser fra yngre bronzealder og ældre jernalder

Claus Frederik Sørensen og Martin Mikkelsen

Viborg Stiftsmuseum 2009

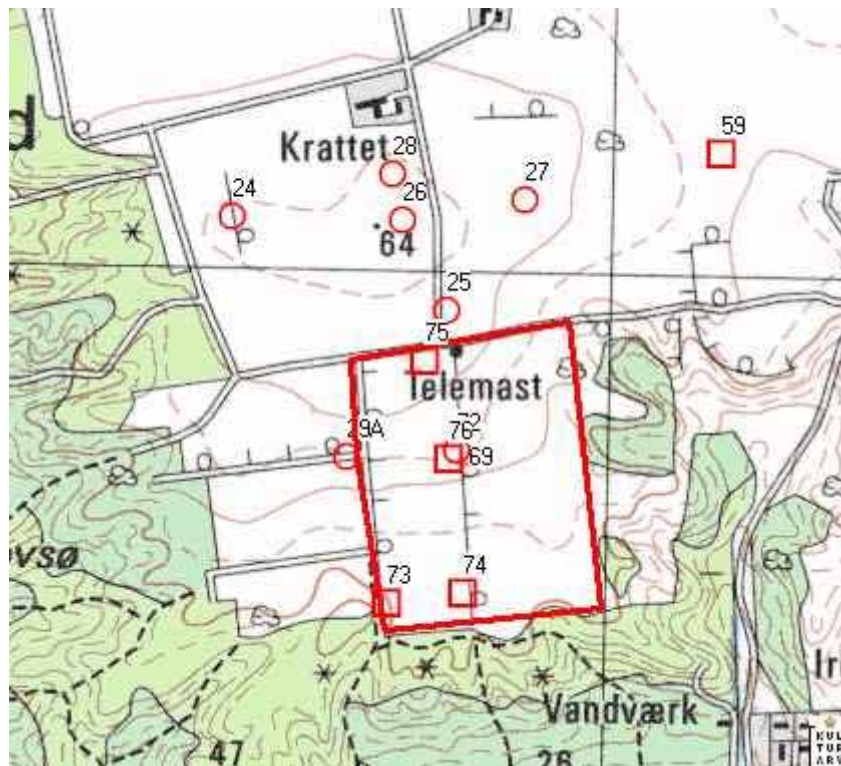
Bygherrerapport nr. 29

Bygherre: Viborg Kommune

ISBN 978-87-87272-71-1

Indledning.

Ved Stenshede umiddelbart nord for Bjerringbro er registreret flere gravhøje (figur 1), som for lænhelt eller næsten helt fjernede. Selv om vi praktisk taget ikke kender fund fra de mange gravhøje, må det formodes, at de fleste er fra bondestenalderen, måske fra enkeltgravskulturen. Derudover kan enkelte enten være udvidet eller rejst i bronzalderen. Fra andre steder i Nordvestjylland ved vi, at bopladserne som regel ligger ganske tæt ved gravhøjene. Man har ofte boet mindre end 300m fra sådanne gravhøje, og Stenshede er derfor lidt populært sagt et område med 'høj risiko' for forekomst af fortidsminder. Før området i 2008 skulle byggemodnes og udstykkes til parcelhusgrunde, foretog Viborg Stiftsmuseum derfor en arkæologisk prøvegravning med henblik på at lokalisere evt. overpløjede gravhøje og bopladser. Det var ikke nogen overraskelse, at der både blev fundet spor efter bebyggelse og en overpløjet gravhøj.

Figur 1. Arkæologiske fund ved Stenshede. Gravhøje er angivet med cirkler og bopladser med firkant. Det undersøgte område er angivet med stor rød firkant.

Gravhøj fra enkeltgravskultur med sekundær grav fra førromersk jernalder.

Før undersøgelserne stod det klart, at der engang havde ligget en gravhøj i området (se nr. 72 på figur 1). På gamle kort var den afsat omtrent midt i området, men her kunne ikke længere ses det mindste spor efter en gravhøj. Den måtte for længst være fjernet, da Nationalmuseet registrerede højene i dette område i 1899. Selv om der på overfladen ikke kunne ses spor efter højen, blev der umiddelbart under det moderne fundet ganske ringe rester af højen. Højen fremstod efter muldafrømningen som en lys cirkel med lysgrå sand i undergrunden (figur 2). Denne form for sand ses ofte under gravhøje fra stenalderen. Gravhøjens centralgrav viste sig desværre at være plyndret, som det desværre ofte er tilfældet ved sådanne høje. I 1800-tallets Danmark var der stor afsætning for oldsager, som blev opfattet som en stor kuriositet især inden for adelige kredse, der gerne opkøbte oldsagssamlinger for at følge tidens trend. Det er derfor muligt, at gravhøjen blev offer for en sådan 'gravrøver', der var klar til at sælge de kostbare oldsager videre, men der kan også være tale om en senere plyndring, da vi ved, at en lokal amatørarkæolog har udgravet mange gravhøje i området nord og nordvest for Bjergeringbro i 1900-tallet. Der var altså ikke noget tilbage af den oprindelige centralgrav, men i den omgravede fyld fandtes heldigvis et enkelt, lille lerkarskår (figur 2). Dette skår kan meget vel stamme fra et lerkar, der har stået i graven. Skåret, der kun er godt 2cm stort, har omløbende vulst og ornamentik lavet med tosnoet snor. Det stammer fra et lerkar, som kan dateres til enkeltgravskulturen (2800-2350 f. Kr.).

*Figur 2. Rester af gravhøjen sb. 72.
Centralgraven har befundet sig under presenningen i midten
Sekundærgraven ligger under den anden presenning i nordkanten af højen.
Der ses rester af de moderne plovfurer.
I hjørnet er vist der ornamenterede lerkarskår fra centralgraven.*

Gravrøveren havde dog ikke fundet alle grave i højen. I højens nordside fandtes rester af en delvist bortpløjet brandgrav. Graven var pakket med små sten, og mellem dem fandtes brændte ben (figur 3). Der blev ikke fundet spor efter ligbålet i nærheden af højen og vi ved derfor ikke, hvor ligbrændingen er foregået. Helt tilfældigt blev der samtidig med udgravningen ved Stenshede fundet en tilsvarende brandgrav ved Rugballegård nær Hjorthede (Bygherrerapport nr. 34). Gravtypen er oftest dateret til keltisk jernalder, og det kan meget vel også gælde brandgraven fra stenalderhøjen på Stenshede. Placeringen af brandgraven i den nordlige del af højen er værd at bemærke, når man ser på placeringen af de udgravende hustomter nord for højen (se nedenfor).

Figur 3. Vestlige halvdel af stenpakket brandgrav

Bopladsspor fra yngre stenalder

Vi fandt ikke egentlige bebyggelsesspor fra yngre stenalder, men fandt ornamenterede lerkarskår både 150m syd for og ca. 150m nordvest for højen (figur 4). Fundene af lerkarskår og bearbejdet flint (figur 4) i enkelte ubestemmelige fyldskifter samt rester af gamle muldlag viser, at der har været bopladsaktivitet i området i yngre stenalder.

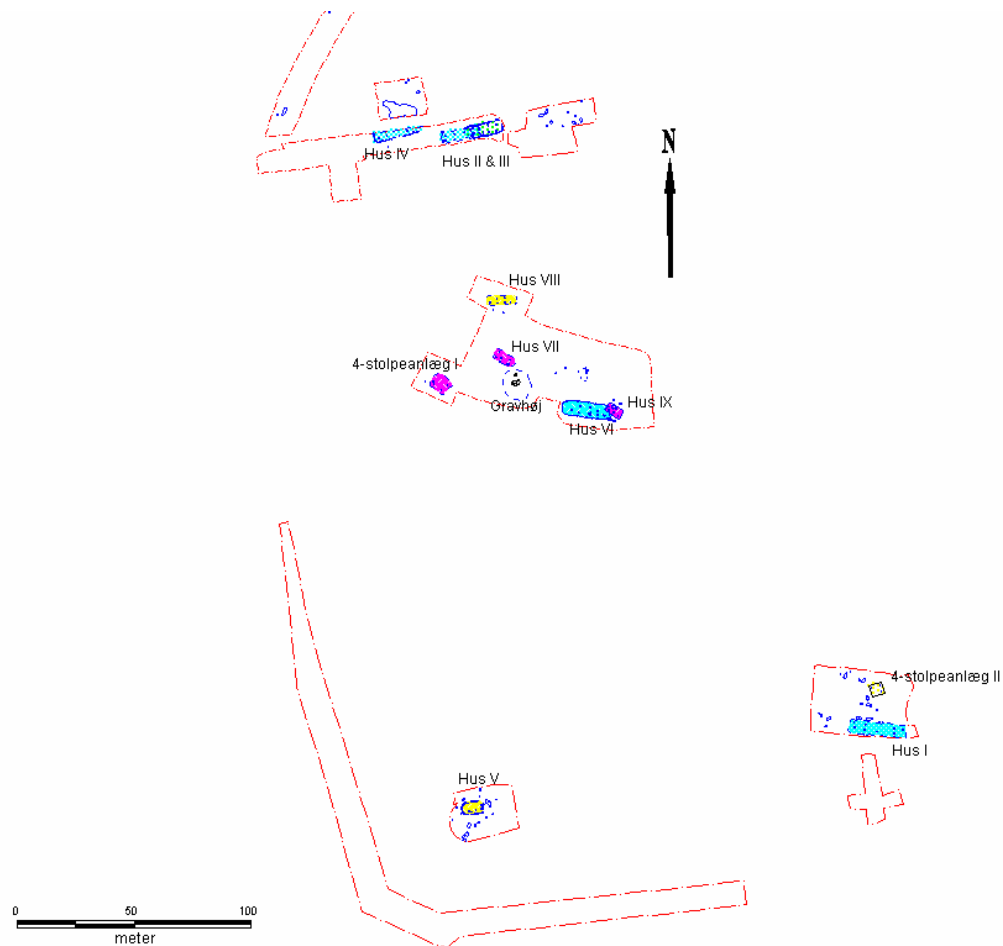

Figur 4. Lerkarskår, flintskraber og flintafslag fra yngre stenalder

Bopladser fra bronzealder og ældre jernalder.

Flere steder i lokalplanområdet blev der ved prøvegravningen fundet stolpehuller, gruber og andre anlægsspor. I fire områder syntes der med sikkerhed at være spor efter hustomter, og disse steder blev der afrømmet større arealer.

I de udgravede dele af området blev i de fire klart adskilte områder fundet spor efter i alt 9 huse (figur 5). Det ser umiddelbart ud til, at de enten er fra bronzealderen eller fra førromersk jernalder.

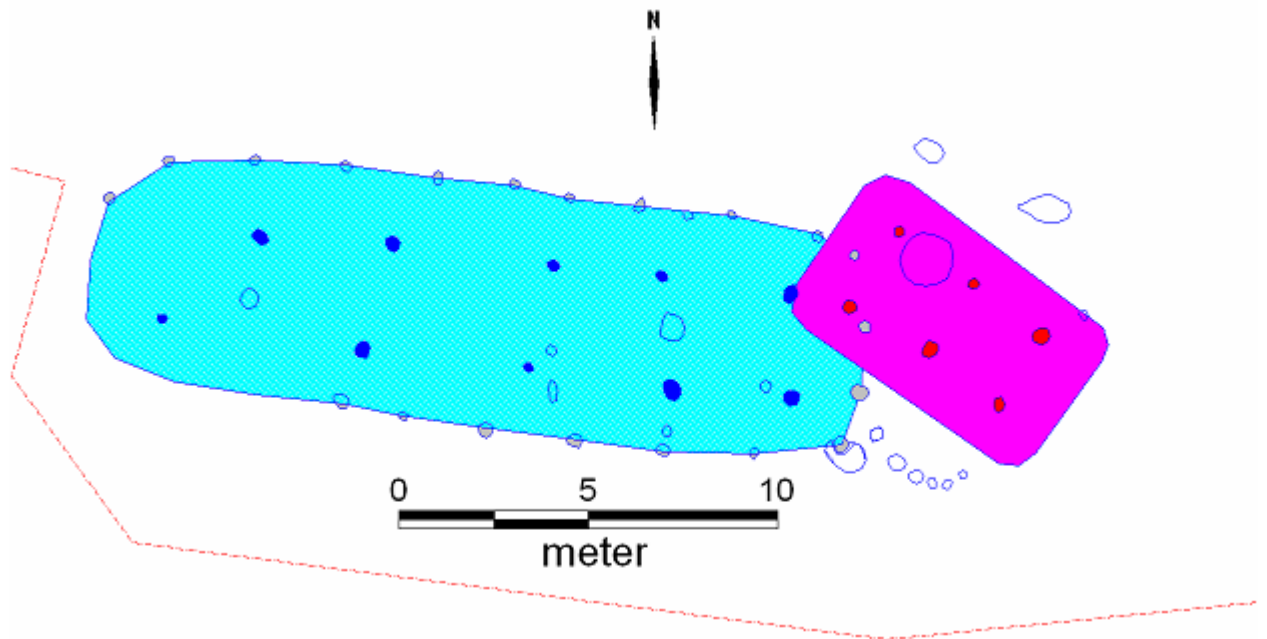
Figur 5. Oversigtsplan over placering af gravhøj og felter med udgravede hustomter og 4-stolpeanlæg.

Et blik på langhusene viser, at både deres orientering og konstruktion varierer betydeligt, og husene foreslås derfor opdelt i fire forskellige grupper.

Huse fra bronzealderen

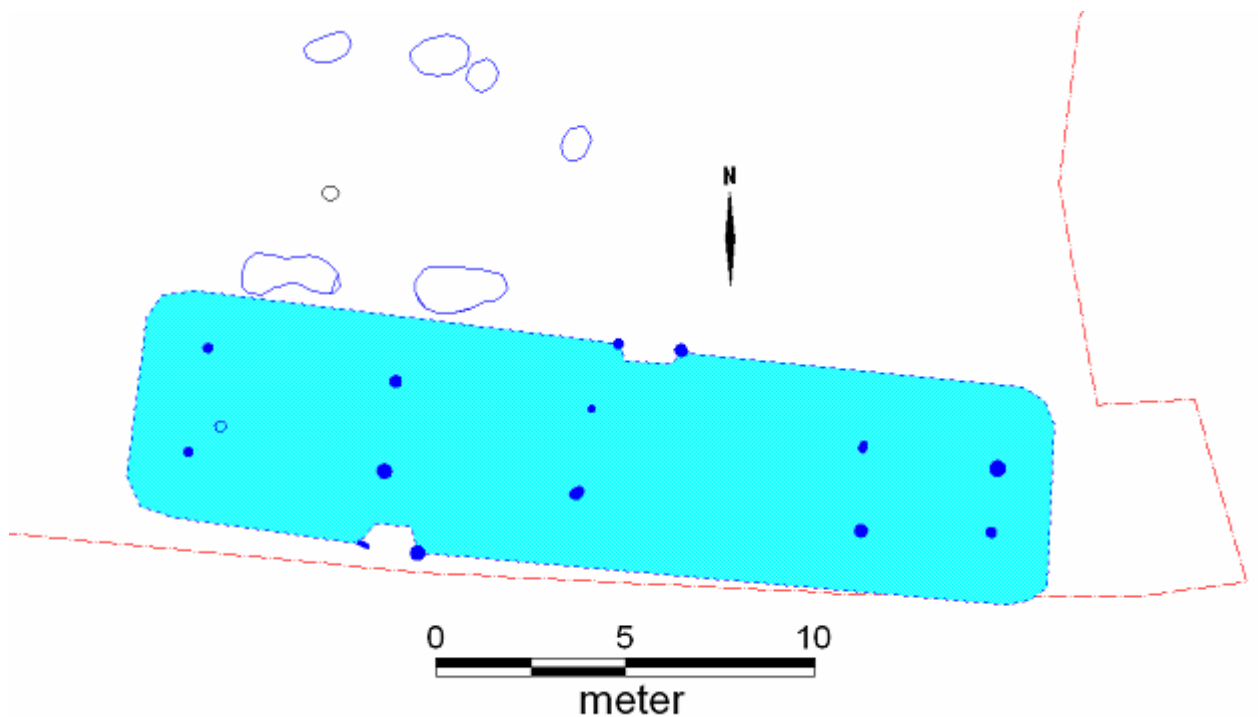
Den første gruppe omfatter de to relativt lange huse I og VI, der har samme orientering, dvs. næsten V-Ø med en svag drejning mod NV-SØ.

Det relativt godt bevarede langhus VI blev fundet centralt i området og lidt SØ for enkeltgravshøjen (figur 5). Der blev fundet spor efter betydelige dele af husets vægkonstruktion, der ud fra afstanden mellem stolpehullerne givetvis har været en bulvæg (figur 6). Husets vestdel er dårligere bevaret end den centrale og østlige del og i vestdelen mangler udover vægstolpehuller også et tagstolpehul. Hus VI har været ca. 20m langt og ca. 6,5m bredt. Huset har således haft ca. 120-125m² under tag. Det har ikke været muligt at finde ud af, hvor huset har haft indgang(e). Selvom der ikke blev gjort fund i stolpehullerne, så antyder bulvægskonstruktionen en datering til ældre bronzealder. Det har efter udgravningen vist sig, at der bl.a. var en del forkullede korn i husets to østligste sæt tagstolpehuller. Derfor kan kommende C14 dateringer formodentlig give en rimelig sikker datering.

Figur 7. Hus VI – ældre bronzealder?

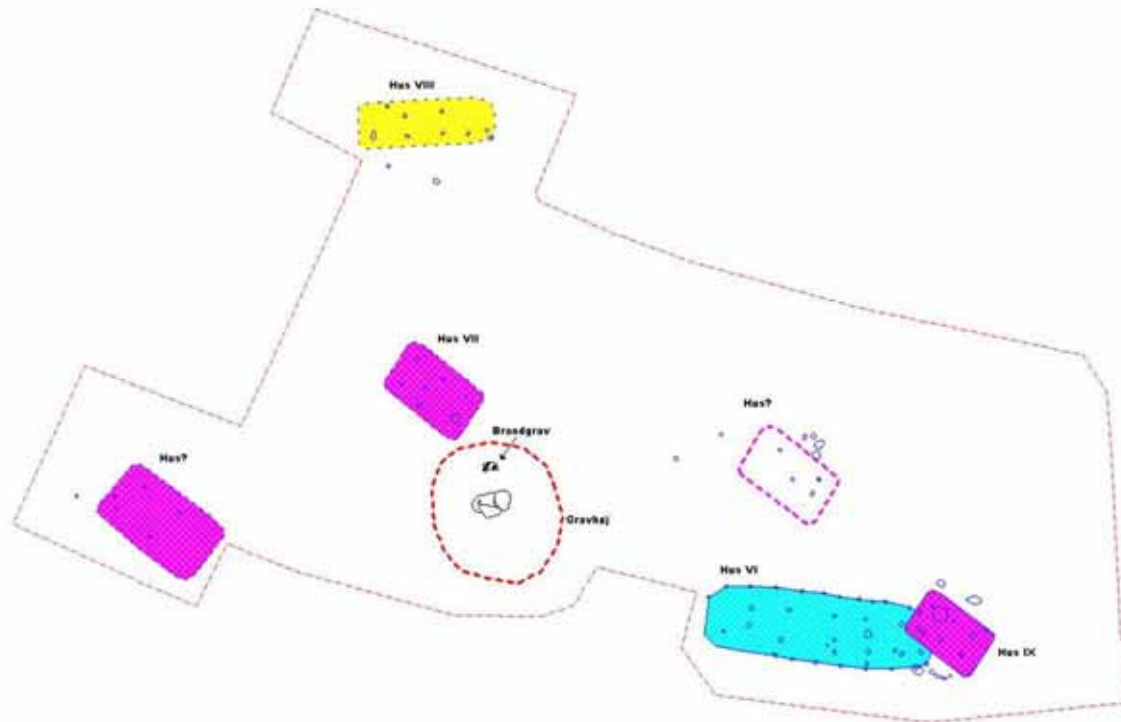
Det dårligere bevarede langhus I (figur 7) blev fundet i den sydøstlige del af lokalplanområdet (figur 5). Hvis tolkningen er korrekt, har dette hus været ca. 26m langt og mindst 6m bredt, dvs. 150m² stort. Der er så stort et spænd – ca. 8m mellem 3. og 4. sæt tagstolpehuller fra vest, at det synes sandsynligt, at der må have været endnu et sæt tagbærende stolper her. Der er ikke gjort fund i de stolpehuller, der her er henført til hus I, hvorfor dateringen er usikker. Husets størrelse samt de forskudte indgange sandsynliggør dog en datering til bronzealderen.

Figur 7. Hus I – ældre eller yngre bronzealder.

Små huse og andre anlæg fra tidlig ældre jernalder?

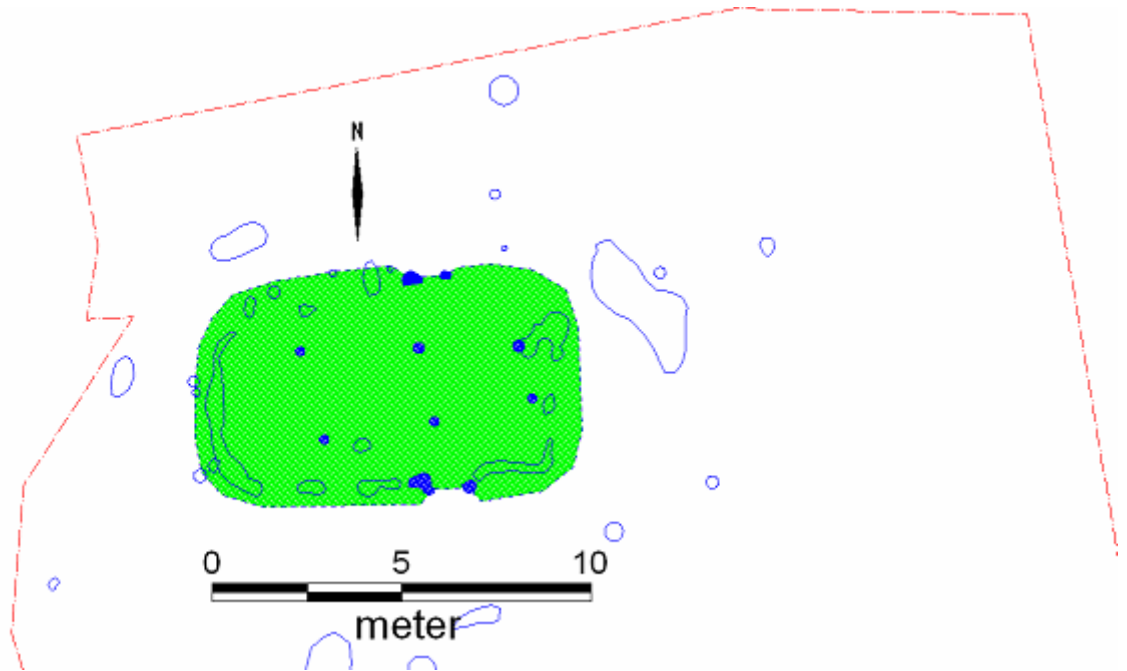
Ved hus VI fandtes også spor efter det relativt lille langhus IX (figur 8). Dette hus har formodentlig kun haft tre sæt tagstolper. Ud over størrelsesforskellen er også orienteringen af de to huse anderledes og fylden i stolpehullerne var heller ikke ens. Husene VI og IX kan ikke have stået på stedet på samme tid, og det er vores forslag, at der kan have været mere end 500 års tidsforskel mellem de to huse. Og selv om den 'kollektive' hukommelse i form af overleverede fortællinger og sagn kan have en meget lang tidshorisont, kan det meget vel have været sådan, at beboerne i hus IX ikke har haft den fjerneste anelse om, at der tidligere havde ligget et hus på stedet. Der er ikke fundet spor efter hverken indgange eller vægge til hus IX, og derfor er det svært at bestemme størrelsen, men et bud på en længde på 7-8m og en bredde på 4,5-5,0m synes ikke urimeligt. I så fald har der ikke været mere end ca. 35-40m² under tag. Man kunne fristes til at tro, at sådanne småhuse har været udhuse eller såkaldte økonomibygninger, men fra andre fund ved vi med sikkerhed, at nogle af disse små huse faktisk har været beboelseshuse, og det tror vi også har været tilfældet her. De er typiske for den tidligste del af ældre jernalder (500-300 f. Kr.) og det er vores forslag, at hus IX skal dateres til denne tid, selv om der ikke blev gjort fund.

Figur 8. Små langhuse (lilla) fra ældre førromersk jernalder.

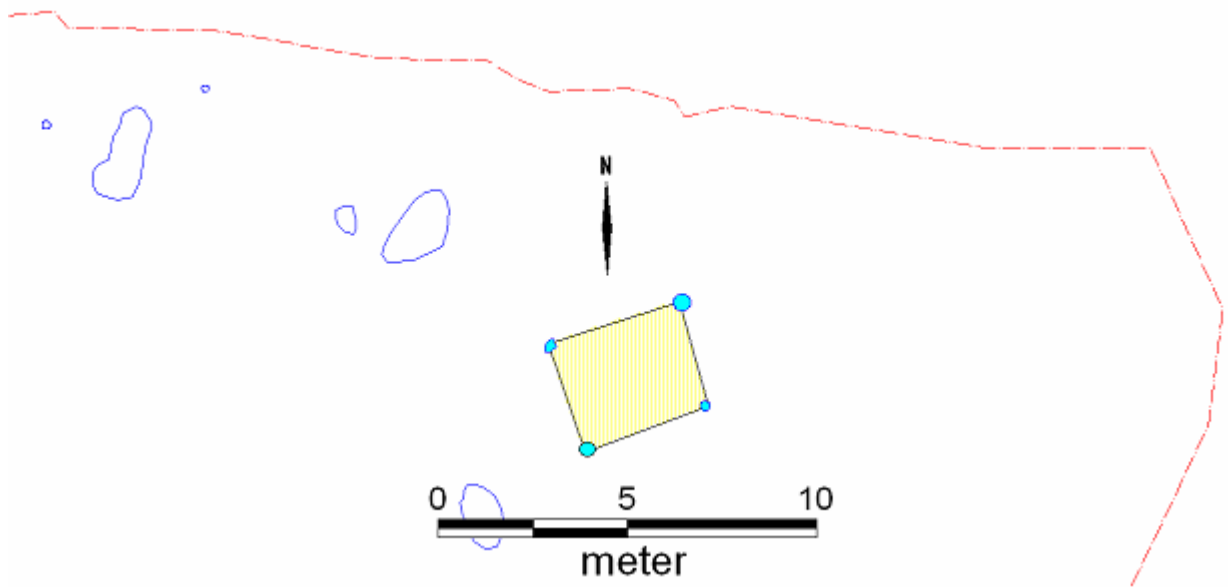
I området omkring gravhøjen tror vi, at der har været flere af disse små langhuse (figur 8), selv om bevaringstilstanden var ringe. I hvert fald var fylden i stolpehullerne og orienteringen af det formodede langhus VII og yderligere et par mulige langhuse den samme som for hus IX. Det største af husene har formodentlig højst haft ca. 70m² under tag. Det kan ikke udelukkes, at der har været endnu flere sådanne små langhuse i området omkring gravhøjen, men bevaringstilstanden var så ringe, at vi opgav at finde flere. Hvis der har været flere, og de har ligget i området på samme tid, kan der vel tales om en lille landsby, som har eksisteret i en enkelt fase og dermed måske kun i 30-40 år. Brandgraven i den nordlige del af gravhøjen kan være fra samme tid som de små langhuse.

Endnu et langhus skal omtales her. Det drejer sig om det lille langhus V (figur 9), der blev fundet i den sydvestlige del af området (figur 5). Der er tilsyneladende også her tale om et lille langhus på kun ca. 45-55m². Når størrelsen ikke kan angives med større sikkerhed, skyldes det usikkerhed om placeringen af væggen. 'Omkring' huset fandtes spor efter en grøft uden stolpehuller. Markerer denne grøft væggenes placering, så har huset ikke været større end ca. 45m², men har væggen stået uden for grøften ved nogle mulige vægstolpehuller, så har huset været ca. 55m² stort. Husets datering er også her usikker, men ud fra hustypen er det fristende at foreslå, at det også er fra ældre førromersk jernalder. Hus V kan måske være en forgænger for de små huse på det lidt højere beliggende areal omkring gravhøjen længere mod nordvest.

Figur 9. Hus V – Førromersk jernalder

Det er muligt, men langt fra sikkert, at sporene efter en såkaldt 'staklade' eller 'firestolpeanlæg' (figur 10) også er fra den tidligste jernalder. Stakladen blev fundet i den sydøstligste del af området (figur 5), og når den på trods af manglende fund foreslås henført til denne tid, skyldes det anlæggets orientering, der mest svarer til de små langhuses.

Figur 10. Staklade

Endnu nogle fund fra ældre førromersk jernalder skal omtales.

I den sydøstlige del af området blev fundet en 'grube', der tæt ved bunden var fyldt med rødbrændt ler, til dels i klumper (figur 11). Over dette ler kunne ses sortgrå, trækulholdig fyld, og i det øvre fyldlag fremkom en del af et lerkar (figur 12), der formodentlig kan dateres til ældre førromersk jernalder. Gruben kan meget vel have rummet en ovn, hvor det rødbrændte lerlag så udgør ovnbunden, og trækullet oven på dette lag er fra dens brug som ovn. Sådanne ovne er fundet i stort tal på lokaliteten Skallegård Syd nær Brokbakken lige på den anden side af

Gudenåen, og her er det tolkningen, at de har været brugt i forbindelse med brænding af lerkar. Det kan meget vel også have været tilfældet her, og det fundne lerkarskår kan så stamme fra et kar, der gik i stykker ved brændingen.

Figur 11. Lerkarovn? Bemærk trækul/aske oven på det rødbrændte ler, der kan være rester af ovnbunden.

I øvrigt fandtes et knust lerkarskår (figur 13) fra et betydeligt større kar fra samme tid få meter nord for 'ovnen'. Hvem ved, måske har man tabt et af de nybrændte lerkar umiddelbart efter produktionen?

Figur 12. Lerkarskår med afbrudt hank

Figur 13. Knust del af lerkar fundet lige nord for hus I

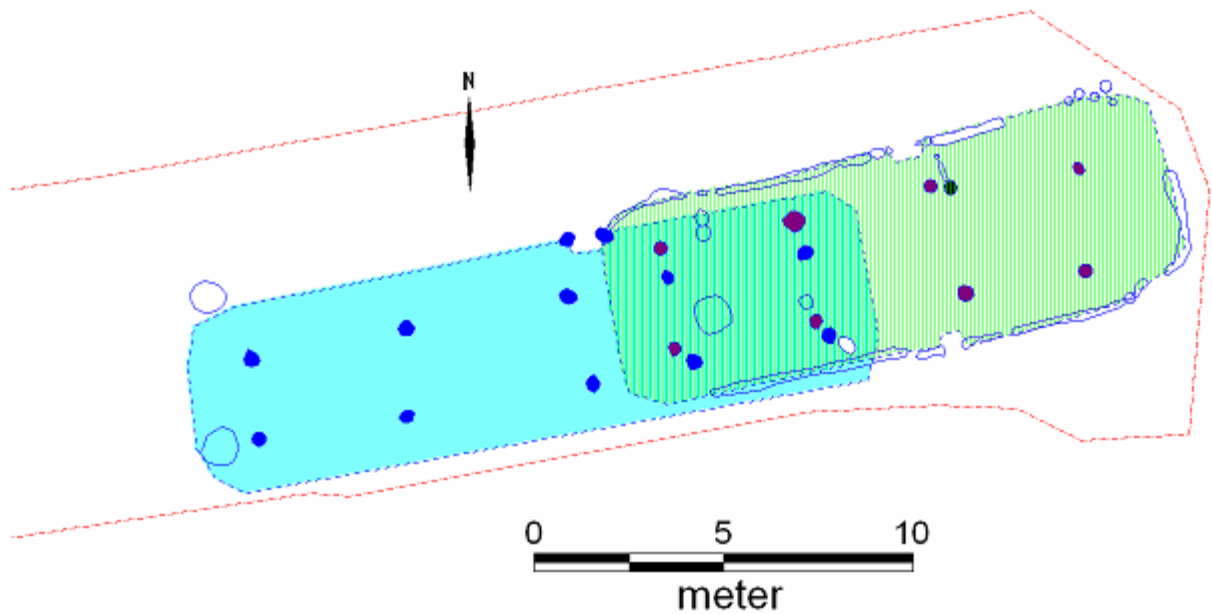
Større huse fra ældre jernalder.

Den bosættelsesperiode ved Stenshede, som vi antager er den sidste, går formodentlig også tilbage til ældre jernalder.

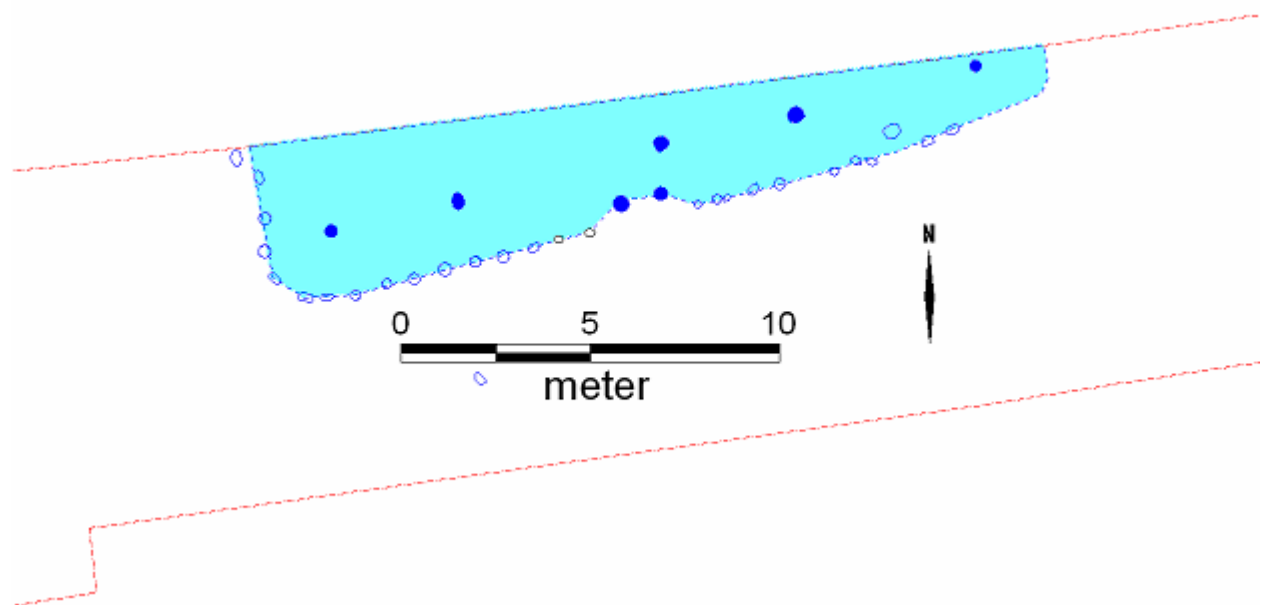
I den nordligste del af området (figur 5) fandtes 3 treskibede huse (husene II-IV), som er orienteret let SV-NØ. Husene er typiske treskibede langhuse, hvor hus II er konstrueret med væggrøft (figur 14), mens hus IV har haft stolpesat væg (figur 15) og hus III (figur 14) er helt uden spor efter væggene.

Husene er ca. 15-20m lange og ca. 5,2-5,4m brede, hvilket betyder, at de har haft et areal på 80-100m² under tag. Som det ses på figur 9, kan husene II og III dog ikke være samtidige, da de overlapper hinanden. Ved ud-

gravningen så det ud til, at et indgangsstolpehul til Hus III skar vægforløbet i Hus II, og såfremt denne iagttagelse er korrekt, så er det altså Hus III, der er det yngste.

Figur 14. Hus II og hus III fra førromersk jernalder?

Figur 15. Hus IV – ældre romersk jernalder

Der er indtil videre nogen usikkerhed omkring dateringen af disse langhuse, da der ikke blev gjort daterende fund i nogen af husene. Vi forsøger at få dem C14-dateret, og hvis det lykkes, kommer vi forhåbentlig på mere sikker grund.

En stor råstofgrube blev fundet lige nord for hus IV. Det er fristende at antage, at man her har hentet ler til huse- nes gulve og vægge. I overfladen af denne grube fandtes lerkarskår, bl.a. et randskår, som sandsynligvis skal

dateres til sen førromersk eller eventuelt tidlig ældre romersk jernalder. I så fald er husene i den nordlige del givetvis yngre end de små huse fra den tidligste del af jernalderen, som fandtes lidt længere mod syd.

Figur 16. Forrådskar fra tidlig førromersk jernalder

Men man kan blive lidt usikker, når man ser på indholdet af en anden, mindre grube, der fandtes ganske tæt ved den store råstofgrube. Blandt indholdet i den lille grube var der udover ildskørnede sten, der sandsynligvis har været brugt til madlavning, dele af et stort lerkar, eventuelt et forrådskar. Selv om lerkarret ikke længere er helt, kan man dog stadig danne sig et indtryk af dets form ud fra de forskellige stykker, hvilket ses på figur 16. Lerkarret har lidt under randen haft lange, vandrette vulstlister eller bærelister, men de er faldet af. Lerkarret dateres til ældre førromersk jernalder (500-300 f.kr.), så måske er husene ældre, end vi lige nu forestiller os!

Som ved så mange andre arkæologiske udgravninger går der lang tid før alle resultater foreligger. I skrivende stund afventer vi således C14 dateringer af de prøver med forkullet materiale, som er udtaget fra flere af hustomterne og enkelte andre anlæg. Endvidere afventer vi analyser af de brændte ben fra den sekundære brandgrav i gravhøjen. Her kan køn og alder måske bestemmes. Endelig kan detailanalyser af husenes konstruktioner stadig give anledning til tolkninger, ikke mindst når materialet sammenlignes med andre fund.

Stenshede Syd i et lokalt perspektiv

Der er de seneste år foretaget omfattende arkæologiske prøvegravninger og udgravninger lige omkring Bjerringbro. Undersøgelserne har været foranlediget af en lang række forskellige anlægsarbejder. De største arealer er undersøgt forud for byggemodninger i forbindelse af boligområder og industriarealer, men mindre arealer er undersøgt forud for nedlæggelser af naturgasledning og et elkabel. Nævnes må også undersøgelser forud for dybdepløjning i forbindelse med skovrejsning.

Disse undersøgelser er foretaget både nord og syd for Gudenåen og når vi nu kigger på de samlede resultater af vores indsats, så er der nogle væsentlige forskelle i hvad vi har fundet.

Figur 17. Steder, hvor der ved Bjerringbro er fundet langhuse fra bronzealder (grønne firkanter), fra ældre førromersk jernalder (lysblå) og fra mellemste og sen førromersk jernalder (mørkblå). På kortet også anført lokaliteter med mange ild-/koge gruber fra bronzealder (grønne stjerner).

Bulvægshuset (hus VI) er således det første, vi har fundet på Bjerringbroegnen, om end tilsvarende huse tidligere er fundet i udkanten af Rødkærbro. Det store langhuse I er det hidtil største på egnen og her skal vi helt til Fjends eller Ålestrup for at finde større langhuse fra bronzealderen.

På kortet figur 17 er også anført steder, hvor der er fundet mange ild-koge gruber og havde vi også påført de mange fund af grave og depotfund med bronzegenstande, så ville der være endnu flere elementer, der kunne belyse bronzealderens kulturlandskab ved Bjerringbro.

Bopladsfund fra den tidlige del af ældre jernalder har indtil for få år siden været sjældne. Men nu vælter de frem, ikke mindst når det gælder hustomterne. Ud over langhusene fra Stenshede er der fundet mange huse ved Bøgeskov vest og nordvest for Gullev. Desuden er der fundet flere hustomter på Bjerring Hede lidt nordvest for Bjerring, enkelte hustomter lige nordvest for Bjerringbro og et par steder ved Mammen samt en enkelt hustomt ved Hjermind.

Der begynder at tegne sig et billede af, hvor tæt bebyggelserne har ligget i førromersk jernalder. Det er i den sammenhæng værd at bemærke, at der fundet omfattende spor efter jernforarbejdning på bopladsen ved Bjerring Hede samt på bopladsen ved Bøgeskov. Sådanne fund er ikke fremkommet ved de arkæologiske udgravninger på

Stenshede Syd, og det kunne måske tyde på, at denne boplads ikke har været helt så velstående som de to andre bopladser.

Der forestår dog stadig et stort arbejde, før der i detaljer kan redegøres for fundene fra bronzetiden og fundene fra førromersk jernalder i områderne omkring Bjerringbro.

Tak til Viborg Kommune for det gode samarbejde i forbindelse med udgravningen.

Relevant litteratur

Jørgen Jensen: Danmarks Oldtid – Bronzealder 2000-500

Bertelsen m.fl.: Bronzealderens bopladser i Viborg Amt

Diverse oplysninger:

Viborg Stiftsmuseums j. nr.:	VSM 09081
Lokalitet:	Stenshede Syd
Sogn, herred og amt:	Hjermind Sogn, Middelsom Herred, Viborg Amt
Dansk Kulturhistorisk Centralregister:	130705-69, 72-73-74-75-76
Kulturarvsstyrelsens j. nr.:	2003-2122-1147
Bygherre:	Viborg kommune
Undersøgt areal:	Ca. 4.000m ² ud af ca. 10 ha.
Rendegravemaskine fra:	Jimmy Sørensen, Bjerringbro og Ivan Jacobsen

Deltagere i udgravningen:

- Claus Frederik Sørensen (daglig leder og beretningspligt)
- Anne Line Trøllund Nielsen (stud.mag)
- Martin Hamberg (stud.mag)

Udgravningsansvarlig:

- Martin Mikkelsen, museumsinspektør

Dokumentationsmaterialet bestående af beretning, tegninger, fund, fotos m.v. opbevares på Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet 4, 8800 Viborg.

Undersøgelsen er betalt af bygherren og Viborg Stiftsmuseum

Om bygherrerapporter

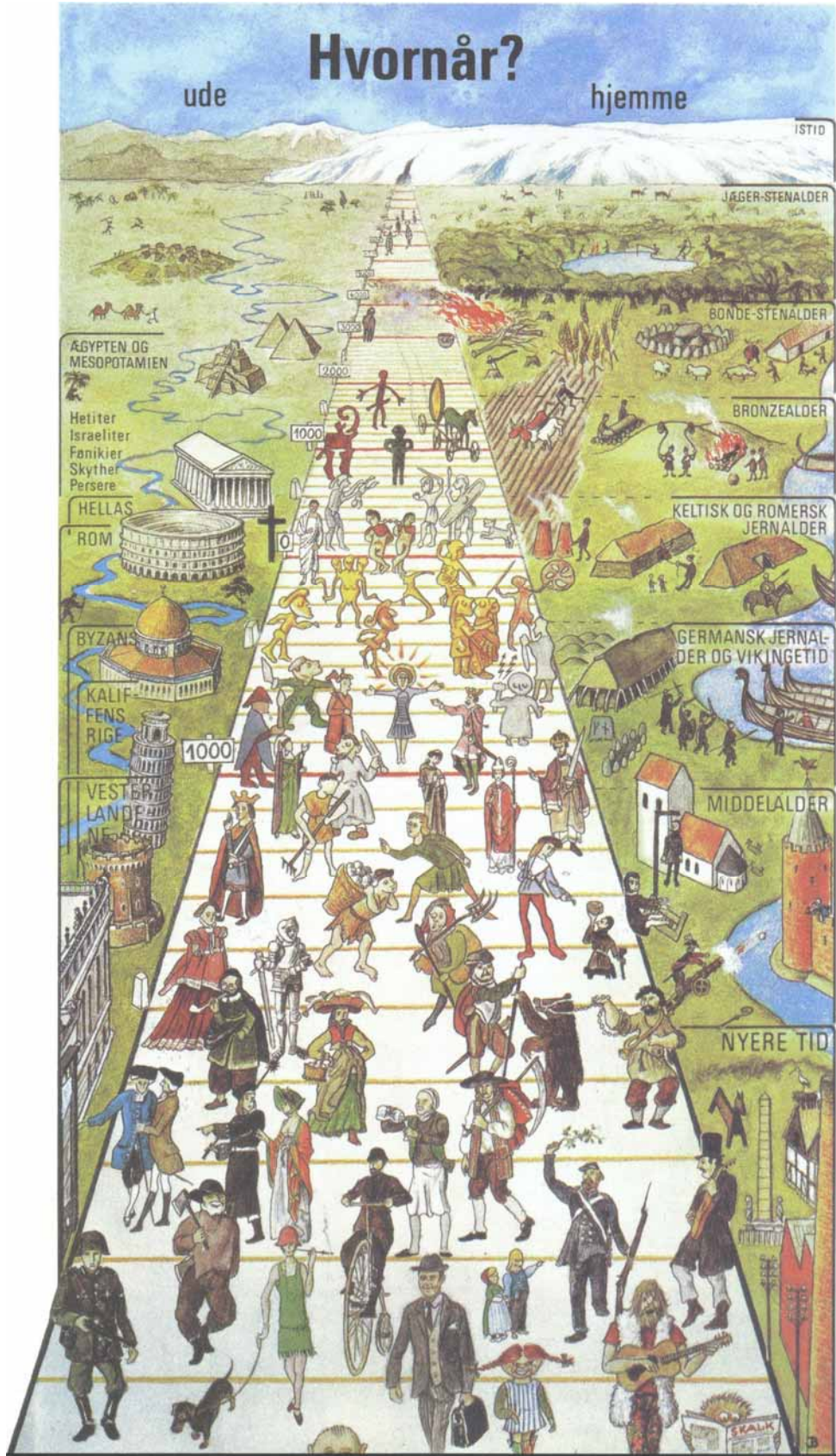
Når der er foretaget en arkæologisk udgravning, der er helt eller delvist finansieret af en privat eller offentlig bygherre, skal der udarbejdes en særskilt rapport til bygherren. Bygherrerapporten skal være almindeligt tilgængelig, præsentere udgravningens resultater og sætte dem i sammenhæng med det omgivende landskabs kulturhistorie.¹

Viborg Stiftsmuseum udgiver museets bygherrerapporter i en fortløbende serie.

Liste over Viborg Stiftsmuseums bygherrerapporter

1. Båndruplund – en boplads fra bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen. 2004.
2. Nordentofte, Skals – en boplads fra sen yngre stenalder, bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
3. Brokbakken – en samlingsplads fra bronzealder og en gravplads fra ældre jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
4. Lynderup SV – et aktivitetsområde fra sen yngre stenalder og bronzealder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen 2006.
5. Teglværksvej – en boplads fra ældre bronzealder. Martin Mikkelsen. 2005.
6. Klejtrup Syd – en boplads fra sen yngre stenalder / tidlig ældre bronzealder. Marianne Høyem Andreasen. 2005.
7. Krogen, Aidt. Under udarbejdelse.
8. Højvangen, Ørum. Kamilla Fiedler Terkildsen og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
9. Stenshede – en gravhøj og andre fund fra yngre stenalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen. 2006
10. Ørum Sportsplads – et aktivitetsområde fra ældre jernalder. Mikael H. Nielsen. 2005
11. Sundstrup Øst – en boplads fra yngre stenalder. Mikkel Kiildsen 2006.
12. Ettrupvej, Fjelsø – to aktivitetsområder fra bronzealder eller jernalder. Kamilla Fiedler Terkildsen. 2006.
13. Løvel Syd - bebyggelsesspor fra yngre bronzealder og ældre germansk jernalder. Malene R. Beck & Dorthe Kaldal Mikkelsen 2006.
14. Skaldehøj og Arildsvej - to bopladser fra førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. Under udarbejdelse.
15. Liseborg- et forsvarsværk fra tidlig førromersk jernalder. Dorthe Kaldal Mikkelsen. Under udarbejdelse.
16. Lindum syd – langhus fra middelalderen. Jesper Hjerminde 2006.
17. Søhuset, Viborg - på kanten af middelalderbyen. Marianne Greve Iversen 2006.
18. Formyre SØ - hustomt og grave fra sen ældre bronzealder - fladmarksgravpladser fra tidlig jernalder. Martin Mikkelsen 2009.
19. Tindbækvej 25 - Gravhøj fra enkeltgravskultur. Martin Mikkelsen og Mikkel Kiildsen 2007.
20. Langmosegård - en boplads fra yngre bronzealder. Martin Mikkelsen 2007.
21. Løgstrup SØ - en boplads fra yngre jernalder - aktivitetsspor fra yngre bronzealder. Sanne Boddum, Mikkel Kiildsen & Mikael H. Nielsen 2007.
22. Viborg Vestermark - Bopladser fra bronzealderen. og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
23. Ridder Munks Vej - En gravplads m.m. fra stenalder, bronzealder og jernalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen 2007
24. Rødding SV - bebyggelse fra yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. Under udarbejdelse.
25. Randrup Mølle – et langhus med forsænket østende fra yngre stenalder. Sidsel Wåhlin og Martin Mikkelsen 2008.
26. Spangsdal II og Gl. Asmild. Under udarbejdelse.
27. Bjerring Hede - en gravplads fra ældre jernalder - en boplads- og aktivitetsspor fra ældre jernalder. Asger V. Amundsen og Martin Mikkelsen 2008.
28. Liseborg Høje - boplads fra yngre bronzealder - begravelse i vognfading fra vikingetid. Elin Vanting & Dorthe Kaldal Mikkelsen 2009.
29. Stenshede Syd - Gravhøj fra enkeltgravskultur - bopladser fra yngre bronzealder og ældre jernalder. Claus Sørensen og Martin Mikkelsen 2009.

¹ Kulturarvsstyrelsen: Retningslinjer for udformning af rapport til bygherre/anlægsmyndighed

Gengivet med tilladelse fra tidsskriftet SKALK